

Aleš Maver

dr. znanosti, izr. prof. na Oddelku za zgodovino,
Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru,
Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor,
e-naslov: ales.maver@um.si

PODOBA KONSTANCIJA II. V LATINSKI KRŠČANSKI HISTORIOGRAFIJI 4. IN 5. STOLETJA

Cesar¹ Konstancij II. (živel med 317 in 361) je s svojo štiriindvajsetletno vladavino nedvomno ena najopaznejših osebnosti pozne antike. Hkrati ni mogoče zanikati, da sta ga vsaj v splošnem dojemanju rimske zgodovine močno zasenčila njegov oče Konstantin Veliki (vladal 306–337) in pozneje Teodozij Veliki (vladal 379–395), pa celo sorodnik in neposredni naslednik Julijan Odpadnik, čeprav je slednji rimsko cesarstvo sam vodil vsega osemnajst mesecev (361–363).²

1 UVOD

Takšno usodo v očeh poznejših rodov si je Konstancij deloma prislužil, ker je bilo obdobje vladavine Konstantinovih sinov v celoti razumljeno kot korak nazaj v primerjavi z očetovim.³ To še zlasti velja za kaotična zgodnja petdeseta leta 4. stoletja, ki jih je Hartwin Brandt primerjal celo s časom krize imperija na polovici 3. stoletja.⁴

Vendar je imela struktura literarnih virov za obdobje njegovega obvladovanja cesarstva na sorazmerno blede podobo dolgoletnega vladarja še večji vpliv. Po eni strani je tukaj pogan Amijan Marcelin (ok. 330–ok. 400), ki je

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0138 (*Preteklost severovzhodne Slovenije med slovanskimi zgodovinskimi deželami in v interakciji z evropskim sosedstvom*), ki ga financira Javna agencija za znanstveno in raziskovalno dejavnost Slovenije (ARIS).

² Prim. Peter Crawford, *Constantius II: Usurpers, Eunuchs and Antichrist*, Barnsley 2016, zlasti str. 245–254 (dalje: Crawford, *Constantius II*).

³ Prim. Nicholas Baker-Brian in Shaun Tougher, Introduction: In the Shadows of Constantine and Julian – The Sons of Constantine, AD 337–361, v: *The Sons of Constantine* (ur. N. Baker-Brian in S. Tougher), Cham 2020, str. 1–20.

⁴ Hartwin Brandt, *Geschichte der römischen Kaiserzeit: Von Diokletian und Konstantin bis zum Ende der konstantinischen Dynastie (284–363)*, Berlin 1998, str. 39–41 (dalje: Brandt, *Geschichte der römischen Kaiserzeit*).

razvidno dajal prednost Julijanu, na drugi strani je večina krščanskih piscev, ki jim je šel Konstancij na živce zaradi svoje politike v verski sferi.⁵ Tako je nanese, da ljudje temu cesarju zaslug niso priznavali niti tam, kjer je nesporno pustil svoj pečat. Močno je recimo prispeval k nadaljnjemu javnemu pokristjanjenju cesarstva (še posebej v vzhodnem delu) in v veliki meri okrepil krščanski značaj prestolnice Konstantinopel.⁶ Enako je odločno podpiral širjenje krščanstva na nerimska območja, kar je v svojo *Cerkveno zgodovino* opazno vključil Rufin iz Konkordije (ok. 345–411). Vendar je isti avtor tovrstne projekte neupravičeno prestavil v čas Konstancijevega predhodnika Konstantina, ki mu je bil bolj naklonjen.⁷

2 BREME DRŽAVLJANSKE VOJNE V RIMSKEM IZROČILU

Skupni imenovalec večine kritičnih tonov o Konstanciju II. je sicer njegova izrazita vpletenost v številne državljanske spopade, zlasti v že omenjeni prvi polovici petdesetih let 4. stoletja. Amijanovo presojo, da je bil ta vladar neuspešen v bojih z zunanjimi nasprotniki, uspešen pa zgolj v državljanskih vojnah,⁸ bi gotovo podpisali tudi mnogi krščanski pisci. Zato se je vredno za hip ustaviti ob tradicionalnem rimskem pojmovanju državljanske vojne same. Moč se je strinjati z oceno avtorjev uvoda v zbornik o rimskih državljanskih vojnah, češ da je skoraj nemogoče preceniti teža bremena, ki so ga takšni spopadi pomenili za rimsko pamet.⁹ Hkrati je bistvena poteza vojaških obračunov med člani iste skupnosti izjemno težavna vnovična integracija družbe, ki je veliko zahtevnejša kot po vojnah z nasprotniki od zunaj, saj izkušnja skupnega sovražnika ljudi pogosto celo zbliža. Po medsebojnih bojih pa zlasti zmagovalci pogosto sploh nimajo interesa, da bi poražence vnovič vključili v proces sprejemanja odločitev, marveč na njihovi podobi sovražnika celo gradijo lastno istovetnost.¹⁰

Kristjani so svoj položaj dodatno zapletli z zatrjevanjem svojih apologetov. Ti so se v odgovor na vztrajne obtožbe poganske okolice, češ da so pripadniki

⁵ Prim. Crawford, *Constantius II*, str. XXIV–XXIX.

⁶ Prim. Hartwin Brandt, *Das Ende der Antike: Geschichte des spätrömischen Reiches*, München 2023⁶, predvsem str. 44–46 (dalje: Brandt, *Das Ende der Antike*).

⁷ Prim. Matej Petrič, Krščanski imperij in cerkvena zgodovina: Primer Rufina iz Akvileje, v: *Ars & Humanitas: revija za umetnost in humanistiko* 16 (2022), št. 1, tukaj zlasti str. 86–87 (dalje: Petrič, Krščanski imperij).

⁸ Prim. Ammianus Marcellinus, *Res gestae* 21, 16, 15 (ur. W. Seyfarth), Berlin 1968–1978. »Ut autem in externis bellis hic princeps fuit saucius et afflictus, ita prospere succedentibus pugnis civilibus tumidus et intestinis ulceribus rei publicae sanie perfusus horrenda.« (»Kakor pa je bil ta vladar v vojnah z zunanjimi sovražniki zdelan in potolčen, se je napihoval zaradi uspešno izbojevanih državljanskih spopadov in se je škropil z grozljivo sokrvice iz drobovja skupnosti.«) Podobno oceno je podal tudi Evtropij. Prim. Eutropius, *Breviarium* 10, 15, 2 (ur. C. Santini), Leipzig 1979.

⁹ Brian Breed, Cynthia Damon in Andreola Rossi, Introduction, v: *Citizens of Discord: Rome and its Civil Wars* (ur. B. W. Breed, C. Damon in A. Rossi), Oxford 2010, str. 4.

¹⁰ Prim. Henning Börm, Introduction, v: *Civil War in Ancient Greece and Rome: Contexts of Disintegration and Reintegration* (ur. H. Börm, M. Mattheis in J. Wienand), Stuttgart 2016, str. 15–16. Prim. še Aleš Maver in Darko Friš, *Alta sedent civilis vulnera dextrae: Državlјanska vojna v zgodovini*, Maribor 2023, zlasti str. 38 ss. (dalje: Maver in Friš, *Alta sedent civilis vulnera dextrae*).

vere v Kristusa krivi za tegobe sodobnosti, zatekli k širjenju prepričanja o boljši naravi sedanosti v primerjavi s predkrščansko preteklostjo spričo višjih etičnih standardov, ki naj bi jih prineslo novo gibanje.¹¹ Apologet Arnobij iz Sike je dal tovrstni smeri polemike enega njenih klasičnih izrazov na začetku svoje obsežne apologije s preloma 3. in 4. stoletja, ko je samozavestno zapisal: »*Cum hominum vis tanta magisteriis eius acceperimus ac legibus, malum malo rependi non oportere, iniuriam perpeti quam inrogare esse praestantius, suum potius fundere quam alieno polluere manus et conscientiam cruore, habet a Christo beneficium iamdudum orbis ingratus, per quem feritatis mollita est rabies atque hostiles manus cohibere a sanguine cognati animantis occepit.*«¹²

A če je bila državljanska vojna neznosno breme že za poganske Rimljane, se je teža bremena zaradi tega v krščanskih časih še povečala.

Dovolj velika težava je bilo že golo nadaljevanje državljanskih vojn po uveljavitvi krščanstva, še huje pa je bilo, da se je njihov obseg v drugi polovici 4. stoletja znatno okrepil. Kot da omenjeno ne bi bilo dovolj, so bili ravno cesarji, ki so za pokristjanjenje rimskega javnega prostora postorili največ, Konstantin, Konstancij II. in Teodozij, kar naprej vpeti v spopade med Rimljani samimi.¹³ A če so bili doslej navedeni dejavniki viri nelagodja za kristjane takšne vrste, da nanje niso imeli bistvenega vpliva, je bil naslednji precej domače, krščanske izdelave. Kajti zlasti od konca 4. stoletja naprej so začeli krščanski pisci odkrivati vrednost razvlečenih in krvavih državljanskih spopadov iz časa pozne rimske republike kot dragocenega orožja v protipoganski polemiki. Lahko so namreč služili za zgled slabe narave obdobja pred Kristusom, predvsem pri Avguštinu in Oroziju. Tako je recimo Orozij (ok. 380–po 418 po Kr.) kot dokaz svoje teze o bistveno boljših krščanskih časih v barvah opisal posledice divjanja zoper politične nasprotnike, ki ga je izvajal rimski vojskovodja in politik Sula (138–78 pr. Kr.): »*Tantumque lectissimorum uirorum uernaculorumque militum Roma hoc ciuili bello perdidit, quantum in ea superiore tempore, cum se iam aduersum Alexandrum Magnum circumspiceret, in discretis aetatibus census inuenit; praeterea uiros consulares uiginti et quattuor, praetorios sex, aedilicios sexaginta,*

¹¹ Prim. Aleš Maver, Državlanske vojne v »krščanskih časih« v, v: *Annales, Series Historia et Sociologia* 30 (2020), št. 3, tukaj zlasti str. 439–442 (dalje: Maver, Državlanske vojne).

¹² Arnobius, *Adversus nationes* 1, 6, 2 (ur. C. Marchesi), Torino 1934. »*Ker smo se kot tolikšna množica ljudi iz njegovih naukov in zakonov poučili, da zla ne smemo poplačevati z zlom, da je krivico bolje pretrpeti, kot jo povzročiti, da je bolje preleti svojo kri, kot si roke in vest umazati s tujo, ima nehvaležni svet že dolgo korist od Kristusa, saj se je zaradi njega ublažilo divje besnenje in je začel odvrčati sovražne roke od krvi sorodnega bitja.*«

¹³ Prim. Matthias Haake, »Trophäen, die nicht vom äusseren Feinde gewonnen wurden, Triumphe, die der Ruhm mit Blut befleckt davon trug.« Der Sieg im imperialen Bürgerkrieg im 'langen dritten Jahrhundert' als ambivalentes Ereignis, v: *Civil War in Ancient Greece and Rome: Contexts of Disintegration and Reintegration* (ur. H. Börm, M. Mattheis in J. Wienand), Stuttgart 2016, str. 237–301.

senatores fere ducentos, absque innumeris totius Italiae populis, qui passim sine consideratione deleti sunt.«¹⁴

Toda če tovrstni boji v sedanjosti niso kar izginili, se je nujno zastavilo vprašanje resničnosti zamisli o tem, da je v krščanskih časih vse boljše. Vladavina Konstancija II. v navedenem kontekstu vsekakor ni mogla obveljati za zgledno, celo če sicer ne bi obstajali dvomi o vladarjevi pravovernosti, ki so kajpak močno vplivali na presojanje njegovih ukrepov.

3 ŠTIRJE PRIKAZI

Portrete Konstantinovega srednjega sina v latinskem krščanskem zgodovinopisju 4. in 5. stoletja so oblikovala doslej navedena izhodišča. Izmed štirih prikazov, ki jih obravnavam, ima sleherni svoje posebnosti.

V Hieronimovi *Kroniki* je odločilen že zadržan piščev odnos do Konstantinove dinastije v celoti. Konstancij se torej nikakor ni mogel odrezati posebej dobro.¹⁵ Tudi Hieronimov in Avguštinov znanec, duhovnik iz Brakare (današnje Brage) Orozij, je prevzel večinoma negativno podobo iste dinastije.¹⁶ Vendar je zanj Konstancij II. v veliko večji meri zgled slabega vladarja. Pripisal mu je vlogo uničevalca enotnosti krščanske Cerkve, zaradi katere naj bi bil v času svojega krmarjenja imperija kaznovan z »večno« državljansko vojno.

Nekoliko starejšega Sulpicija Severa (ok. 363–ok. 425 po Kr.) je v skladu z naravo njegovega pisanja v njegovi *Sveti zgodovini* v prvi vrsti seveda zanimal cerkvenozgodovinski razvoj.¹⁷ Konstancij je bil zato tudi zanj predvsem ključen pospeševalec uveljavitve nepravoverne oblike krščanstva, čeprav naj bi po Sulpiciju vsaj začetna spodbuda za njegove ukrepe prihajala od arijanskih škofov. Rufin je bil do najbolj trdoživega Konstantinovega sina še veliko prizanesljivejši. To je tesno povezano z veliko večjo naklonjenostjo cerkvenega zgodovinarja iz Konkordije cesarjevemu očetu Konstantinu, ki ga je cenil veliko bolj kot Hieronim in Orozij.¹⁸ Zato niti njegovega (problematičnega) potomca ni hotel prikazati zgolj kot negativca. Vendar že zaradi temeljne usmeritve svojega dodatka k Evzebijevi *Cerkveni zgodovini* z Atanazijem (ok. 295–373 po Kr.) kot

¹⁴ Orosius, *Historiae adversus paganos* 5, 22, 3–4 (ur. A. Lippold), Milano 2001. »Katero besnenje tujih ljudstev, katero divjanje barbarov je moč primerjati s tistim ob zmagi nad sodržavljani? Kaj pogubnejšega, bolj črnega in bolj grenkega je videl Rim, nekdani galski in nedavni gotski vdor ali divjanje Marija in Sule in drugih preslavnih mož na njuni strani, ki so divjali kakor oči zoper svoje ude?« [...] Ko je Marij še živel, je Sula zasedel sam Kapitol, ki je bil pred Galci varen. In ker je Marij zbežal, čeprav se je nameraval vrniti bolj divji in krvoločnejši, je Sula na Kapitolu celo z nujnim sklepom senata mnoge spravil ob življenje in premoženje.«

¹⁵ Prim. Aleš Maver, *Religiosi et profani principes: Rimski cesarji od Avgusta do Teodozija v latinskem krščanskem zgodovinopisju 4. in 5. stoletja*, Maribor 2009, zlasti str. 151–153.

¹⁶ Prim. David Rohrbacher, *The Historians of Late Antiquity*, London in New York 2002, zlasti str. 136.

¹⁷ Prim. Giorgio Zecchini, *Latin Historiography: Jerome, Orosius and Western Chronicles*, v: *Greek and Roman Historiography in Late Antiquity: Fourth to Sixth Centuries* (ur. G. Marasco), Leiden in Boston 2003, tukaj predvsem str. 335–338 (dalje: Zecchini, *Latin Historiography*).

¹⁸ Prim. Maver, *Religiosi et profani principes*, predvsem str. 153–156.

osrednjim likom prve knjige Konstancija ni mogel upodobiti drugače kot žrtve slabih vplivov. Celo bolj kot za Sulpicija Severa je bil zanj nekakšna marioneta vodilnih arijancev.

4 MED SLABIM VLADARJEM IN MARIONETO

Če se sedaj posvetim nekaterim podrobnostim, je iz Hieronimove *Kronike* jasno, da na Konstancijev portret najbolj vpliva piščevo prepričanje o odločilni vlogi kvarnega vpliva predsmrtnega zdrsa Konstantina Velikega v krivoversko obliko krščanstva: »*Constantinus extremo uitae suae tempore ab Eusebio Nicomediensi episcopo baptizatus in Arrianum dogma declinat. A quo usque in praesens tempus ecclesiarum rapinae et totius orbis est secuta discordia.*«¹⁹

Ker je avtor iz Stridona svoj kronološki pregled zgodovine pripravil zgolj dve leti po nečastni smrti arijancem naklonjenega vzhodnega cesarja Valenta (vladal 364 do 378), se mu arijanstvo kajpak še zmeraj zdi živa in nevarna sila.²⁰ Možakarja, ki mu je vsaj po njegovem mnenju pomagal do veljave, in njegove naslednike obravnava primerno strogo. Zato je Konstancij II. izrecno prikazan kot morilec sorodnikov, četudi je med umorjenimi naveden le Dalmacij, predvideni socesar Konstantinovih sinov, ostale žrtve pokola po smrti dolgoletnega vladarja pa ne.²¹ V Hieronimovi optiki je morda še pomembneje, da Konstancij zelo hitro krene po očetovi poti podpiranja arijanstva in preganjanja vseh, ki v cerkvenih zadevah razmišljajo drugače kot on: »*Ex hoc loco impietas Arriana Constantii regis fulta praesidio exiliis carceribus et uariis adflictionum modis primum Athanasium, deinde omnes non suae partis episcopos persecuta est.*«²²

Kar zadeva vojaško sfero, Hieronimova podoba spominja na tisto Amijana Marcelina. Med cesarjevimi devetimi pohodi proti Perzijcem²³ osvetli tistega, ki se je končal s porazom, čeprav se je to po Hieronimovo zgodilo zaradi neumnosti rimske vojske, potem ko naj bi imela zmago že v žepu.²⁴ Po drugi strani je omenjen poraz uzurpatorja Magnencija (umrl 353 po Kr.) proti Konstanciju

¹⁹ Hieronymus, *Chronicon libri*, ad a. 337 (ur. R. Helm), Berlin 1956². »Konstantin je, potem ko ga je čisto ob koncu življenja krstil nikomedijski škof Evzebij, zašel v arijanski nauk. Od takrat sta do sedanjega dne sledila ropanje cerkva in nesloga po vsem svetu.«

²⁰ Maver, *Religiosi et profani principes*, str. 151.

²¹ Hieronymus, *Chronicon libri*, ad a. 338. »Dalmatius Caesar, quem patruus Constantinus consortem regni filiis dereliquerat, factione Constantii patruelis et tumultu militari interimitur.« (»Cezar Dalmacij, ki ga je stric Konstantin sinovom zapustil kot tovariša v vladanju, je bil ubit zaradi spletk bratranca Konstancija in vojaškega upora.«)

²² Prav tam, ad a. 339. »Od tega trenutka je arijanska brezbožnost, oprta na zaščito kralja Konstancija, z izgoni, zapori in različnimi oblikami mučenja preganjala najprej Atanzija, nato pa vse škofo, ki niso pripadali njeni stranki.«

²³ Prim. o tem Pedro Barceló, *Constantius II. und seine Zeit: Die Anfänge des Staatskirchentums*, Stuttgart 2004, str. 84 ss. (dalje: Barceló, *Constantius II.*), in Alexander Demandt, *Die Spätantike: Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian 284 bis 565 n. Chr.*, München 2007, tukaj zlasti str. 110–111 (dalje: Demandt, *Die Spätantike*).

²⁴ Hieronymus, *Chronicon libri*, ad a. 348. »Bellum Persicum nocturnum apud Singaram, in quo haut dubiam uictoriam militum stoliditate perdidimus. Neque uero ullum Constantio ex VIII grauissimis proeliis contra Persas bellum fuit <gravius>.« (»Nočni spopad s Perzijci pri Singari, v kateri smo nesporno zmago izgubili zaradi neumnosti vojakov. Nobeden izmed devetih zelo hudih spopadov proti Perzijcem pa za Konstancija ni bil zahtevnejši.«)

pri Mursi leta 351 po Kr., a njegov sijaj zatemni dejstvo, da so si na bojnem polju nasproti na obeh straneh stali Rimljani: »*Magnentius Mursae uictus, in quo proelio Romnae uires conciderunt.*«²⁵

Vendar se Hieronim odreče omembi uničujočih izgub obeh vojska, kar bo pozneje jedrna vsebina Orozijevega prikaza.

V primerjavi z dolgo vrsto neuspehov je skoraj edina nesporno pozitivna pridobitev dolgotrajne Konstancijeve vladavine v Hieronimovih očeh prenos relikvij apostola Andreja in evangelista Luka (že pred tem pa Pavlovega spremljevalca Timoteja) v Konstantinopel, kar poudari krščanski značaj nove prestolnice.²⁶

Kot sem že omenil, Sulpicija Severa politična in vojaška zgodovina skoraj ne zanimata. Precej več prostora pa nameni opisovanju razvoja v cerkveni sferi. V tem kontekstu je osrednji pomen Konstantinovega srednjega sina v tem, da je bil neutruden pokrovitelj grdobij arijanskih škofov. Sulpicij gleda na izvor takšnega ravnanja, ki ga ima seveda za nezdravo za življenje Cerkve, podobno kot nekoliko pozneje Rufin. Vendar je med štirimi obravnavanimi latinsko piščimi zgodovinarji edini, ki ga izrecno poveže z osebo škofa Valenta iz Murse in z bitko pri njegovem škofovskem mestu v današnji Slavoniji:²⁷

»*Ita palatium occupaverant, ut nihil sine eorum nutu ageret imperator: obnoxius quidem omnibus, sed praecipue Valenti deditus. Nam eo tempore quo apud Mursam contra Magnentium armis certatum, Constantius descendere in conspectum pugnae non ausus, in basilica Martyrum extra oppidum sita, Valente tum eius loci episcopo in solatium assumpto, diversatus est. [...] Valens, ut reverentiam sui adderet, angelum sibi fuisse nuntium respondit. Facilis ad credendum imperator palam postea dicere est solitus, se Valentis meritis, non virtute exercitus vicisse.*«²⁸

²⁵ Prav tam, ad a. 351.

²⁶ Prav tam, ad a. 357. »*Constantio Romam ingresso ossa Andreae apostoli et Lucae euangelistae a Constantinopolitanis miro fauore suscepta.*« (»Potem ko je Konstancij vstopil v Rim, so prebivalci Konstantinopla z izredno naklonjenostjo sprejeli kosti apostola Andreja in evangelista Luka.«)

²⁷ O bitki pri Mursi prim. John Drinkwater, The Battle of Mursa 351: Causes, Course and Consequences, *Journal of Late Antiquity* 15 (2022), št. 1, str. 28–68. Gl. še Bruno Bleckmann, Die Schlacht von Mursa und die zeitgenössische Deutung eines spätantiken Bürgerkrieges, v: *Gedeutete Realität: Krisen, Wirklichkeiten, Interpretationen (3.-6. Jh. n. Chr.)* (ur. H. Brandt), Stuttgart 1999, str. 47–101, in Alenka Cedilnik, Filostorgijev prikaz bitke pri Mursi, *Keria* 16 (2014), št. 1, str. 67–82.

²⁸ Sulpicius Severus, *Chronicorum libri 2*, 38 (ur. K. Halm in G. Valayer), Pariz 1999. »[Arijanci, op. A. M.] so tako zasedli palačo, da ni cesar ničesar storil brez njihovega migljaja. Vsem je bil pokoren, posebej vdan pa je bil Valentu. Kajti takrat, ko je pri Mursi prišlo do vojaškega spopada z Magnencijem, se Konstancij ni upal spustiti dol, da bi videl bitko, marveč se je zadrževal v baziliki mučencev zunaj mesta, pri čemer je za tolažbo vzel k sebi Valenta, ki je bil tedaj škof tega kraja. [...] Valent je, da bi povečal svojo verodostojnost, odgovoril, da mu je sporočilo prinesel angel. Ker je bil cesar lahkoveren, je imel pozneje navado javno govoriti, da je zmagal zaradi Valentovih zaslug, ne zaradi poguma vojske.«

Sulpicij pove, da naj bi se arijanski škof med spopadom zatekel k zvijači, s katero naj bi prestrašenega cesarja za vselej priklenil nase. Slednji se bitke ni osebno udeležil, temveč je čas med njo prebil pri molitvi v kapeli (ki jo Sulpicij sicer razglaša kar za baziliko).²⁹ S tem opisom je pisec morda, spet podobno kot Rufin, skušal Konstancija deloma razbremeniti odgovornosti. Toda iz nadaljevanja je razvidno, da je bila ravno cesarjeva podpora edina dejanska moč arijancev, saj sami od sebe ne bi mogli nikoli vzpostaviti nadzora nad Cerkvijo.³⁰ Tako pa postane Konstancijeva krivda znova izrazita. Slab vtis o cesarju še krepí Sulpicijevo vztrajno izmikanje omembi njegovega imena.

Temeljne poteze Rufinove predstavitve Konstancija II. so enake kot pri Sulpiciju Severu.³¹ Kakor sem že nakazal, korenini razlika v pozitivnem razmerju cerkvenega zgodovinarja do njegovega očeta. Zaradi tega niti jabolko ne sme pasti svetlobna leta daleč od drevesa. Po Rufinovo torej Konstancij ostane *natura et animo regio*,³² kar je oznaka, ki mu je drugi obravnavani pisci niso privoščili. Vendar je po drugi strani osrednji protagonist prve knjige dodatka k Evzebijevi *Cerkveni zgodovini* vladarjev odločni nasprotnik Atanazij, to pa zahteva od Rufina vsaj zadržan odnos do njega.³³ Zgodovinar iz Konkordije se zateče k razlagi, po kateri je posegel že Sulpicij Sever. Konstancijevi kraljevski naravi naj bi škodovalo, da se je hitro znašel pod kvarnim vplivom sprevrženih svetovalcev iz vrst (arijanskih) duhovnikov in evnuhov.³⁴ Slednji naj bi v zadnjem obdobju Konstantinovega življenja vrgli senco že na vlado slednjega ali vsaj na urejanje njegovega nasledstva.³⁵

Cena za sicer večšo akrobacijo, s katero je Rufin skušal rešiti ugled Konstancija II. in predvsem njegovega očeta, je visoka. Vladar, ki je, če pomislimo na Amijanov opis njegovega obiska Rima, toliko dal na svoje dostojanstvo in na privzdignjenost nad druge,³⁶ se v *Cerkveni zgodovini* spremeni v igračo svoje okolice. Omenjeno se skoraj groteskno izrazi v znani epizodi z Atanazijem, ko Konstancij najprej navdušeno sprejme kompromisni predlog škofa iz

²⁹ Prim. Demandt, *Die Spätantike*, str. 107–108, in Cedilnik, Filostorgijev prikaz, zlasti str. 68–70.

³⁰ Sulpicius Severus, *Chronicorum libri 2*, 39. »Ab hoc initio illecti principis extulere animos Ariani, potestate regis usuri, ubi auctoritate sua parum valuissent.« (»Ker so tako začeli zapeljevati vladarja, so se arijanci opogumili, da bodo uporabili kraljevo moč tam, kjer so s svojim ugledom veljali le malo.«)

³¹ Prim. Maver, *Religiosi et profani principes*, zlasti str. 161–169.

³² Prim. Rufinus, *Historia ecclesiastica* 1, 16 (ur. M. Simonetti), Rim/Roma 2000.

³³ Prim. Petrič, *Krščanski imperij*, str. 84–85.

³⁴ Rufinus, *Historia ecclesiastica* 1, 16. »Nam Constantius natura et animo regio, dum primis illis regni sui fautoribus satis indulget, per eunuchos arte in perfidiam decipitur a perversis sacerdotibus.« (»Kajti Konstancija, ki je bil po naravi in duhu kraljevski, so sprevrženi duhovniki po evnuhih umetelno zavedli v krivoprisežnost, medtem ko je preveč popuščal tem prvim podpornikom svoje vladavine.«) Prim. oceno Konstancijeve verske politike pri Rajko Bratož, *Christianisierung des Nordadria- und Westbalkanraumes im 4. Jahrhundert*, v: *Westillyricum und Nordostitalien in der spätrömischen Zeit* (ur. R. Bratož), Ljubljana 1996, tukaj str. 320 ss.

³⁵ Prim. Concetta Molè Ventura, *Teologia politica e successione dinastica nella Historia Ecclesiastica di Rufino d'Aquileia*, *Studi tarantoantichi* 6 (1989), tukaj str. 212 ss.

³⁶ Prim. Richard Klein, *Der Rombesuch des Kaisers Konstantius II. im Jahre 357*, *Athenaeum* 57 (1979), str. 98–115.

Aleksandrije o cerkvah v Antiohiji in Aleksandriji, vendar ga pozneje ne more uveljaviti zaradi nasprotovanja arijanskih svetovalcev (kar je bila očitno okoliščina, s katero je njegov nasprotnik računal).³⁷

Dodati je treba še, da je Rufin edini med v pričujoči prikaz vključenimi pisci, ki, znova zaradi izrazite Atanazijeve vloge, izriše sorazmerno močno nasprotje med bratoma Konstancijem in Konstantom (pri drugih oba delujeta bolj kot del iste brezoblične gmote Konstantinove dinastije, predvsem pri Hieronimu in Oroziju).³⁸ Kar zadeva mlajšega Konstanta (vladal med letoma 337 in 350), se sicer zadovolji s precej mlačno pripombo, da je vladal *satis industrie*, vendar pozneje poudari njegovo uspešno podporo škofu iz Aleksandrije:

»*Quique causa eius, quam fama compererat, diligentius cognita scribit ad fratrem pro certo se comperisse, quod sacerdos dei summi Athanasius iniuste fugas et exilia pateretur. Hunc itaque recte faceret si absque ulla molestia loco suo restitueret; si id nollet, sibi curae futurum, ut ipse id impleret regni eius intima penetrans et poenas dignissimas de auctoribus sceleris sumens. Quibus scriptis pertrerritus Constantius, quod posse facere ea, quae minitabatur, conscius erat fratrem, simulate benignitate ultro venire ad se Athanasius iubet et levi increpatione perstrictum ad ecclesiam suam permittit ire securum.*«³⁹

Značilno je, da se zgodovinar iz Konkordije skoraj nič ne zgrozi ob možnosti, da bi med krščanskima cesarjema izbruhnila državljanska vojna. Konstancija tudi ne pohvali, da je raje popustil, kot da bi takšno vojno tvegala.⁴⁰

Orozijev portret Konstancija II. je najbolj mračen. Daleč najizraziteje je izpostavljena povezava med uničevanjem Cerkve, ki naj bi ga izvajal ta cesar, in tako rekoč neprekinjeno državljansko vojno kot bistveno komponento njegovega vladanja, kajti: »*Ita ille qui discissa pace et unitate fidei catholicae Christianos aduersum Christianos armans ciuili, ut ita dicam, bello Ecclesiae membra dilacerauerat, totum inquieti tempus imperii molestissimumque spatium uitae suae*

³⁷ Rufinus, *Historia ecclesiastica* 1, 20. O Konstanciju je na koncu rečeno, da je občudoval Atanazijevo preudarnost.

³⁸ Prim. Maver, *Religiosi et profani principes*, predvsem str. 162, in Françoise Thelamon, *Apôtres et prophètes de notre temps: Les évêques et les moines présentés comme apôtres et prophètes contemporains dans l'Histoire Ecclésiastique de Rufin*, v: *Storia ed esegesi in Rufino di Concordia, Antichità Altoadriatiche* 39 (1992), tukaj str. 185–187.

³⁹ Rufinus, *Historia ecclesiastica* 1, 20. »*Ko se je skrbno poučil o njegovi zadevi, za katero je bil izvedel iz govoric, je bratu pisal, da je zagotovo spoznal, da Atanazij, duhovnik najvišjega Boga, po krivici trpi beg in izgnanstvo. Da bi torej brat prav storil, če bi ga brez kakršnega koli nadlegovanja postavil nazaj na njegovo mesto. Če tega ne bi hotel storiti, bo sam poskrbel, da zadevo izpolni, saj bo vdrl v najbolj notranje dele njegovega ozemlja in poskrbel za nadvse zaslužen kaznovanje krivcev za ta zločin. Konstancij se je pisma prestrašil, ker se je zavedal, da brat lahko stori to, s čimer je grozil. Zatorej je s hlinjeno prijaznostjo ukazal, naj Atanazij znova pride k njemu, nakar ga je zgolj blago pokaral in mu dovolil varno oditi v njegovo cerkev.*«

⁴⁰ Prim. Maver in Friš, *Alta sedent civilis vulnera dextrae*, zlasti str. 74–75.

bellis civilibus etiam per propinquos et consanguineos excitatis exercuit exegit expendit.«⁴¹

Tudi uničujoče posledice bitke pri Mursi so predstavljene podrobneje kot pri predhodnikih: »*Sequitur bellum illud horribile inter Constantium Magnentiumque apud Mursam urbem gestum, in quo multa Romanorum uirium profligatio etiam in posterum nocuit.*«⁴²

Kot že rečeno, takšna negativna podoba deloma korenini v precejšnji Orozijevi indiferentnosti do Konstancijevega očeta, kar Orozija loči od Rufina, povezuje pa s Hieronimom.⁴³ Vsekakor razume Konstantinovo družino kot nesimpatično celoto, tako da nekaj Konstancijevih neuspehov preprosto prenese na njegovega mlajšega brata Konstanta, ki jo v Rufinovem prikazu odnese precej bolje. Orozij pa mu pripiše neuspehe na perzijski fronti, s katero ni imel najmlajši Konstantinov sin v resnici nobenega opravka: »*Constans aduersus Persas et Saporem, qui Mesopotamiam uastauerat, nouem proeliis parum prospere decertauit.*«⁴⁴

Konstantov padec hkrati naslika v temnih barvah, ko od Evtropija prevzame le domneve o njegovem ozadju,⁴⁵ ne pa tudi v bistvu pozitivnih oznak poganškega predhodnika.⁴⁶

Duhovnik iz Brakare (na današnjem Portugalskem) se je sicer moral zavedati, da vladarska biografija Konstancija II. vsaj na površju ni zelo drugačna od tiste njegovega junaka, Teodozija Velikega.⁴⁷ Oba sta bila močno vpletena v državljanske vojne, Konstancij (vsaj) proti Konstantinu II., Magnenciju in Julijanu,⁴⁸ Teodozij pa (vsaj) proti Magnusu Maksimu in Evgeniju oziroma Arbogastu. Po eni strani se mora zato Orozij braniti proti upravičenemu vtisu poganških (in navsezadnje mnogih krščanskih) bralcev, da so Konstancijeve vladarske tegobe argument zoper boljšo naravo krščanskih časov. Zato ob zgledu poznejšega cesarja Valenta, ki je bil po Orozijevo prav kakor Konstancij kristjan na nepravi način, pojasni, da Bog njune Cerkve kajpak ne šteje za svojo, zaradi česar jima tudi ni izkazal svoje naklonjenosti: »*Unus Deus unam fidem tradidit, unam ecclesiam toto orbe diffudit: hanc aspicit, hanc diligit, hanc defendit;*

⁴¹ Orosius, *Historiae adversus paganos* 7, 29, 18. »Tako je Konstancij, ki je razbijal mir in edinstvo katoliške vere in z državljansko vojno, da se tako izrazim, mesaril ude Cerkve, ko je kristjane oboroževal zoper kristjane, ves čas svojega nemirnega vladanja in vse najbolj mučno obdobje svojega življenja prebil, preživel in trpel v državljanskih vojnah, ki so jih sprožali celo njegovi bližnji in sorodniki.«

⁴² Prav tam, 7, 29, 12. »Sledila je tista strašna vojna med Konstancijem in Magnencijem, ki se je odvijala pri mestu Mursi. Velike izgube rimskih sil v njej so nam škodovala tudi pozneje.«

⁴³ Prim. Adolf Lippold, *Commento, v: Orosio, Le storie contro i pagani I*, Milano 2001, tukaj str. 500 s.

⁴⁴ Orosius, *Historiae adversus paganos* 7, 29, 6. »Konstant se je v devetih bitkah le malo uspešno bojeval proti Perzijcem in Šaporju, ki je bil opustošil Mezopotamijo.« Prim. o morebitnih ozadjih Orozijeve pomote Barceló, *Constantius II.*, str. 85 ss.

⁴⁵ Prim. Brandt, *Das Ende der Antike*, str. 41.

⁴⁶ Prim. Demandt, *Die Spätantike*, str. 106.

⁴⁷ Prim. Maver, *Državlanske vojne*, str. 437.

⁴⁸ Prim. Brandt, *Geschichte der römischen Kaiserzeit*, str. 39–40.

*quolibet se quisquis nomine tegat, si huic non sociatur, alienus, si hanc inpugnat, inimicus est.*⁴⁹

A ker je bil tudi pravoverni cesar Teodozij (spet enako kot Konstancij) uspešen pretežno v državljanskih spopadih, je moral Orozij naposled izumiti predstavo o nekrvavi državljanski vojni, ta pa mu je pri poznejših rodovih nakopala veliko posmeha.⁵⁰ Po njej je moral poseči tudi zato, da bi se zoperstavil nelaskavim primerjavam Teodozija s Konstantinovim tretjim sinom.

VIRI IN LITERATURA

Literatura

- Ammianus Marcellinus, *Römische Geschichte I-IV* (ur. Wolfgang Seyfarth), Akademie Verlag, Berlin 1968–1978.
- Arnobius, *Adversus nationes* (ur. Concetto Marchesi), Io. Bapt. Paraviae et Sociorum, Torino 1934.
- Baker-Brian, Nicholas, in Shaun Tougher, Introduction. In the Shadows of Constantine and Julian – The Sons of Constantine, AD 337–361, v: *The Sons of Constantine* (ur. N. Baker-Brian in S. Tougher), Springer, Cham 2020, str. 1–19.
- Barceló, Pedro, *Constantius II. und seine Zeit. Die Anfänge des Staatskirchentums*, Klett-Cotta, Stuttgart 2004.
- Bleckmann, Bruno, Die Schlacht von Mursa und die zeitgenössische Deutung eines spätantiken Bürgerkrieges, v: *Gedeutete Realität. Krisen, Wirklichkeiten, Interpretationen* (3.-6. Jh. n. Chr.) (ur. H. Brandt), Franz Steiner, Stuttgart 1999, str. 47–101.
- Börm, Henning, Introduction, v: *Civil War in Ancient Greece and Rome. Contexts of Disintegration and Reintegration* (ur. H. Börm, M. Mattheis in J. Wienand), Franz Steiner, Stuttgart 2016, str. 15–28.
- Brandt, Hartwin, *Das Ende der Antike. Geschichte des spätrömischen Reiches*, C. H. Beck, München 2023.⁶
- Breed, Brian, Damon, Cynthia, in Andreola Rossi, Introduction, v: *Citizens of Discord: Rome and its Civil Wars* (ur. B. W. Breed, C. Damon in A. Rossi), Oxford University Press, Oxford 2010, str. 3–23.
- Brandt, Hartwin, *Geschichte der römischen Kaiserzeit von Diokletian und Konstantin bis zum Ende der konstantinischen Dynastie (284–363)*, Akademie Verlag, Berlin 1998.
- Bratož, Rajko, Christianisierung des Nordadria- und Westbalkanraumes im 4. Jahrhundert, v: *Westillyricum und Nordostitalien in der spätrömischen Zeit* (ur. R. Bratož), Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 1996, str. 299–362.
- Cedilnik, Alenka, Filostorgijev prikaz bitke pri Mursi, *Keria* 16 (2014), št. 1, str. 67–82. <https://doi.org/10.4312/keria.16.1.67-82>
- Crawford, Peter, *Constantius II. Usurpers, Eunuchs and Antichrist*, Pen & Sword Books, Barnsley 2016.
- Demandt, Alexander, *Die Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian 284–565 n. Chr.*, C. H. Beck, München 2007.²

⁴⁹ Orosius, *Historiae adversus paganos* 7, 33, 17. »En Bog je izročil eno vero, po vsem svetu razširil eno Cerkev. Nad njo bdi, njo ljubi, njo brani. Naj se človek skriva pod katerim koli imenom, ji je tuj, če se ji ne pridruži, in je njen sovražnik, če se proti njej bori.«

⁵⁰ Prim. Zecchini, *Latin Historiography*, str. 328–329.

- Drinkwater, John, The Battle of Mursa 351. Causes, Course and Consequences, *Journal of Late Antiquity* 15 (2022), št. 1, str. 28–68.
- Haake, Matthias, »Trophäen, die nicht vom äusseren Feinde gewonnen wurden, Triumphe, die der Ruhm mit Blut befleckt davon trug.« Der Sieg im imperialen Bürgerkrieg im 'langen dritten Jahrhundert' als ambivalentes Ereignis, v: *Civil War in Ancient Greece and Rome. Contexts of Disintegration and Reintegration* (ur. H. Börm, M. Mattheis in J. Wienand), Franz Steiner, Stuttgart 2016, str. 237–301.
- Hieronymus, *Eusebiuss Werke. Siebenter Band. Die Chronik des Hieronymus. Hieronymi Chronicon* (ur. Rudolf Helm), Akademie-Verlag, Berlin 1956.²
- Klein, Richard, Der Rombesuch des Kaisers Konstantius II. im Jahre 357, *Athenaeum* 57 (1979), str. 98–115.
- Lippold, Adolf, Commento, v: Orosius, *Le storie contro i pagani I* (ur. A. Lippold), Fondazione Lorenzo Valla, Milano 2001, str. 405–535.
- Maver, Aleš, Državljanske vojne v »krščanskih časih«, *Annales. Series historia et sociologia* 30 (2020), št. 3, str. 435–446.
- Maver, Aleš, *Religiosi et profani principes. Rimski cesarji od Avgusta do Teodozija v latinskem krščanskem zgodovinskoopisju 4. in 5. stoletja*, Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča, Maribor 2009.
- Maver, Aleš, in Darko Friš, *Alta sedent civilis vulnera dextrae. Državljanska vojna v zgodovini*, Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča, Maribor 2023.
- Molè Ventura, Concetta, Teologia politica e successione dinastica nella Historia Ecclesiastica di Rufino d'Aquileia, *Studi tardoantichi* 6 (1989), str. 201–243.
- Orosius, *Le storie contro i pagani I-II* (ur. Adolf Lippold), Fondazione Lorenzo Valla, Milano 2001.
- Petrič, Matej, Krščanski imperij in cerkvena zgodovina. Primer Rufina iz Akvileje, *Ars & Humanitas: revija za umetnost in humanistiko* 16 (2022), št. 1, str. 77–95.
- Rohrbacher, David, *The Historians of Late Antiquity*, Routledge, London in New York 2002.
- Rufinus, *Scritti vari* (ur. Manlio Simonetti), Città nuova, Rim / Roma 2000.
- Sulpicius Severus, *Chroniques* (ur. Karl Halm in Georges Valayer), Cerf, Pariz / Paris 1999.
- Thelamon, Françoise, Apôtres et prophètes de notre temps. Les évêques et les moines présentés comme apôtres et prophètes contemporains dans l'Histoire Ecclésiastique de Rufin, v: Storia ed esegesi in Rufino di Concordia, *Antichità Altoadriatiche* 39 (1992), str. 171–198.
- Zecchini, Giuseppe, Latin Historiography. Jerome, Orosius and the Western Chronicles, v: *Greek and Roman Historiography in Late Antiquity. Fourth to Sixth Century* (ur. G. Marasco), Brill, Leiden in Boston, str. 319–345.

POVZETEK

Cesar Konstancij II. je s svojo štiriindvajsetletno vladavino nedvomno ena najopaznejših osebnosti pozne antike. Hkrati ni mogoče zanikati, da sta ga vsaj v splošnem dojemanju rimske zgodovine močno zasenčila njegov oče Konstantin Veliki in pozneje Teodozij Veliki, pa celo sorodnik in neposredni naslednik Julijan Odpadnik.

V Hieronimovi *Kroniki* je odločilen že zadržan piščev odnos do Konstantinove dinastije v celoti. Konstancij se torej nikakor ni mogel odrezati posebej dobro. Tudi Hieronimov in Avguštinov znanec, duhovnik iz Hispanije Orozij, je prevzel večinoma negativno podobo iste dinastije. Vendar je zanj Konstancij II. v veliko večji meri zgled slabega vladarja. Pripisal mu je vlogo uničevalca enotnosti krščanske Cerkve, zaradi katere naj bi bil v času svojega krmarjenja imperija kaznovan z »večno« državljsko vojno.

Tudi za nekoliko starejšega Sulpicija Severa je bil Konstancij predvsem ključen pospeševalec uveljavitve nepravoverne oblike krščanstva, čeprav naj bi po njegovem mnenju vsaj začetna spodbuda za njegove ukrepe prihajala od arijanskih škofov. Rufin je bil do najbolj trdoživega Konstantinovega sina še veliko prizanesljivejši. To je tesno povezano z veliko večjo naklonjenostjo cerkvenega zgodovinarja iz Konkordije cesarjevemu očetu Konstantinu. Vendar že zaradi temeljne usmeritve svojega dodatka k Evzebijevi *Cerkveni zgodovini* z Atanazijem kot osrednjim likom prve knjige Konstancija ni mogel upodobiti drugače kot žrtve slabih vplivov.

Ključne besede: *Konstancij II., krščansko latinsko zgodovinopisje pozne antike, Orozij, bitka pri Mursi, Konstantinova dinastija*

Summary

THE IMAGE OF CONSTANTIUS II IN THE LATIN CHRISTIAN HISTORIOGRAPHY OF THE 4TH AND 5TH CENTURIES

Emperor Constantius II's twenty-four-year long reign is undoubtedly one of the most remarkable of Late Antiquity. At the same time, it cannot be denied that, at least in the general perception of Roman history, Constantius has been greatly overshadowed by his father, Constantine the Great, and later by Theodosius the Great, and even by his relative and immediate successor, Julian the Apostate.

In Jerome's *Chronicle*, the already reserved attitude of the native of Stridonae towards the whole of Constantine's dynasty is decisive. Constantius could not have done particularly well. Jerome's and Augustine's acquaintance, the Hispanic priest Orosius, also took on a largely negative image of the same dynasty. However, for him Constantius II was much more of an example of a bad ruler. He attributed to him the role of destroyer of the unity of the Christian Church, for which he was to be punished with a »perpetual« civil war during his leadership of the empire.

Even for the slightly older Sulpicius Severus, Constantius was above all a key promoter of the establishment of an unorthodox form of Christianity,

although he believed that at least the initial impetus for his actions came from the Arian bishops. Rufinus was much more lenient towards the most tenacious of Constantine's sons. This is closely related to the much greater affection of the church historian of Concordia for the emperor's father Constantine. However, the very basic nature of his supplement to Eusebius' *Ecclesiastical History*, with Athanasius as the central character of the first book, made it impossible for him to portray Constantius as anything other than a victim of bad influences.

Keywords: *Constantius II, Christian Latin historiography of the late antiquity, Orosius, battle of Mursa, Constantinian dynasty*